

Izvirni znanstveni članek *Original scientific paper (1.01)*
Besedilo prejeto *Received: 3. 10. 2023; Sprejeto Accepted: 30. 5. 2024*
UDK UDC: 27-535.7:811.163.6'282"15/19"
DOI: 10.34291/Edinost/79/01/Doncec
© 2024 Dončec CC BY 4.0

Akoš Anton Dončec

Izročilo in dediščina rokopisnih pesmaric v prekmurščini od 16. do 20. stoletja

*The Tradition and Legacy of Handwritten
Hymnals in Prekmurian Language
from the 16th to the 20th Century*

Izvleček: Poleg tiskanih knjig ima prekmurska slovenščina tudi bogato tradicijo rokopisov (zlasti rokopisnih pesmaric), ki izvira iz 16. stoletja. Ohranjene rokopisne pesmarice so večinoma zbirke verskih, cerkvenih pesmi. Najti je veliko mrliških pesmaric. Prvi prekmurski rokopis je bil t. i. stara ali *Prva Martjanska pesmarica*, ki so jo začeli protestanti v 16. stoletju v vasi Martjanci (blizu Murske Sobotne). Prepisovalci so prevzeli pesmi iz te pesmarice v svoje rokopise, tako so se razširile pesmi povsod med Muro in Rabo. Tradicija pesmaric se je nadaljevala v 18., 19. in 20. stoletju. Med prepisovanjem so različni avtorji jezikovno izboljšali in tudi dopolnili pesmi. Veliko so jih prevzeli drugi avtorji v svoje tiskane molitvenike in pesmarice (npr. Mikloš Küzmič, Štefan Sijarto, Mihael Bakoš, Jožef Pustaj, Anton Števanec). Danes nekatere rokopise hranijo v arhivih ali knjižnicah, nekateri drugi pa so še vedno v zasebni lasti. Več rokopisov je za vedno izgubljeno.

Ključne besede: rokopisi, pesmarice, prekmurščina, Prekmurje, ljudsko izročilo, kajkavizem, jezik, katoliki, protestanti, prepis

Abstract: In addition to printed books, Prekmurian Slovene language has a rich tradition of manuscripts (especially handwritten songbooks), which dates back to the 16th century. The preserved manuscript songbooks are mostly collections of religious, church songs; however, many mortuary songbooks can also be found. The first manuscript in Prekmurje was the so-called *Prva Martjanska pesmarica* (songbook), which was started by Protestants in the 16th century in the village of Martjanci (near Murska Sobota). The copyists included the songs from this songbook into their own manuscripts, and the songs spread everywhere between the Mura and the Raba. The tradition of songbooks continued in the 18th, 19th and 20th centuries. In the process of copying, various authors improved and added to the poems linguistically. Many of them were taken over by other authors in their printed prayer books and songbooks (e.g. Mikloš Küzmič, Štefan Sijarto, Mihael Bakoš, Jožef Pustaj, Anton Števanec). Today some manuscripts are kept in archives or libraries, while others are still in private ownership. Several manuscripts were never recovered.

Keywords: manuscripts, hymnals, Prekmurian language, Prekmurje, folk tradition, kajkavism, language, Catholics, Protestants, transcript

Uvod

Rokopisno izročilo je poseben in tudi zelo pomemben del prekmurske slovenske književnosti. Prekmurske rokopisne pesmarice so utemeljile prekmursko književno tradicijo v 16. stoletju in so v tem obdobju imele zelo pomembno vlogo, saj so pred objavo tiskanih knjig med ljudstvom širile pisno besedo ter ohranjale slovanski duh in jezik med Muro in Rabo.

Rokopisi so imeli pomembno vlogo tudi takrat, ko so ogrski Slovenci že imeli možnost izdajati tiskane knjige v maternem jeziku. Ker tiski iz različnih razlogov (npr. cena knjige, nepismeno ljudstvo) niso dosegli vseh ljudi, so ljudski pisci (prepisovalci) v svoje knjižice prepisali pesmi ali molitve, ki so jih nato širili v svojem okolju in so jih tudi drugi iz sosednjih krajev prevzeli v svoje prepise.

Med prepisovanjem so se besedila slogovno in jezikovno preoblikovala, kar je igralo pomembno vlogo pri razvoju prekmurskega knjižnega jezika. Najstarejši rokopisi (npr. *Martjanska* in *Markišavska pesmarica*) so v veliki meri prežeti s kajkavskimi jezikovnimi elementi. Ogrski Slovenci so namreč uporabljali kajkavske hrvaške knjige, ki so nadomeščale manjkajočo književnost v maternem jeziku. V prepisih lahko zasledimo prizadevanja prepisovalcev prilagajati se domačemu prekmurskemu slovenskemu jeziku. Kljub temu je kajkavski vpliv še vedno mogoče opaziti v oblikoslovju pesmaric iz začetka 19. stoletja, ko so prekmurske tiskane knjige že izkazovale izvirne prekmurske jezikovne značilnosti.

Tradicija rokopisnih pesmaric se je nadaljevala tudi v 20. stoletju. Točno število prekmurskih rokopisov ni znano, saj se še danes najdejo pesmarice, ki so bile javnosti doslej nepoznane. Mnogo pesmaric in drugih rokopisov hranijo zasebniki, veliko rokopisov pa je bilo tudi uničenih.

1 Rokopisna tradicija iz svetovne književnosti

V večini razvitih kultur pomeni rokopisno izročilo prehod iz ustnega v pisno izročilo.

Običajno štejejo za rokopis vsi na roko napisani dokumenti v nasprotju z mehanično tiskanim ali z drugim avtomatičnim načinom razmnoženim dokumentom. V bližnji preteklosti so izraz *rokopis* razumeli kot kakršno koli avtorjevo pisno delo, ki je natipkano na pisalnem stroju oziroma računalniku, torej se razlikuje od natisnjene in razmnožene objave (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 6: 3658). Pred izumom tiska so bila vsa besedila rokopisna (*Slovenski veliki leksikon* 3 2005, 308). Rokopisi niso opredeljeni po svoji vsebini, ki lahko združuje pisne znake, matematične kalkulacije, zemljevide ali druge zapise.

Zgodovinski rokopisi so bili zapisani na pergament ali papirus. Papirus je bil izdelan iz papirjevca,¹ njegovi listi so bili združeni v knjižni zvitek, kar je bila najpogostejša oblika knjig v starem veku (antiki). Obrtno so izdelovali papirus v Egiptu (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 6: 3126). Papirusova največja pomanjkljivost je ta, da ni trajni material, papirjevec – ki je bil njegova surovina – pa je bilo možno pridelovati v toplih regijah, na primer v Egiptu. Dosti primernejši in obstojnejši za pisanje je bil pergament, ki so ga izdelali iz živalske kože (s čiščenjem, strganjem in barvanjem). Pergament je bilo mogoče izdelovati povsod, primeren je bil tudi za obojstransko pisanje, njegova gladkost je bila večja in možno je bilo izbrisati staro besedilo ter napisati novo (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 6: 3176). Papir se je razširil iz Kitajske, najprej med Arabci, v 14. stoletju tudi v Evropi (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 6: 3124–3125).

V odličnem stanju so bili ohranjeni najstarejši rokopisi npr. v kumranskih votlinah v Izraelu (t. i. mrtvomorski rokopisi) (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 4: 2176), v puščavnih grobiščih v Tarimski kotlini na Kitajskem (napisani so v toharščini) (Diringer 1953, 347–348) in še v Herkulaneju² pod okamnelim vulkanskim pepelom (Maiuri 1974, 35–39).

V jugovzhodni Aziji so na zelo tanke kovinske ploščice (Quenzer, Sobisch in Bondarev 2014, 221) ali palmove liste in palmovo lubje (Singh 2008, 14) ter na slonovo kost pisali rokopise (Hester 2020, 198). V Rusiji so že

1 Papirjevec (*Cyprus papyrus*) je vrsta šašev v tropskih in afriških pokrajinah. Iz njegovega debelega stebra so pridobivali nekoč papirus (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 6: 3126).

2 Herkulanej (Herkulaneum) je bilo starodavno rimsko mesto, ki je bilo uničeno skupaj s Pompeji po izbruhu ognjenika Vezuva v Južni Italiji (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 3: 1467).

v 11. stoletju pisali dokumente na brezovo lubje (Bahn 2017, 441), med drugim v t. i. stari novgorodščini, ki je bila izumrla severna različica starega ruskega jezika (Žuravljev 1994, 63).

Najlepši primeri evropskih rokopisov so kodeksi, ki so bili predhodniki zdajšnjih knjig. Kodeksi so v 4. in 5. stoletju popolnoma nadomestili knjižne zvitke (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 4: 2006). V srednjem veku so npr. krščanski meniški samostani med seboj širili kodekse, in sicer tako, da so za nekaj časa posodili svoje kodekse drugim samostanom, ki so jih potem prepisali. Tako je bilo razširjeno mnogo informacij (Hunt, Smith in Stok 2017, 160).³ Ta način je do neke mere podoben tistemu, ki je bil značilen za prepisovalce starih prekmurskih rokopisov (kot na primer *Prve Martjanske pesmarice*). Duhovniki pa tudi laiki so prepisovali (adaptirali) pesmi iz *Martjanske pesmarice* in tudi drugih rokopisnih pesmaric, ki so jih potem uporabljali v svoji vasi ali svoji širši okolici (Jesenšek 2010, 39). Sčasoma so prepisovalci prepoznali jezikovne koherence in razlike ter izoblikovali pravičen domači prekmurski jezik, kar je dosti prispevalo k razvoju prekmurščine, da lahko preide v tiskane knjige (Novak 1997, 49).

Glede na število ohranjenih rokopisov ima Afrika največji rekord. V knjižnici mesta Timbuktuja v Maliju je ohranjeno npr. 250.000 rokopisov, medtem ko v mestu hranijo še 700 tisoč drugih rokopisov (Babel Unbound 2020, 145; Khumalo 2013; Buckley 2005, 11).

2 Prekmurski rokopisi v obdobju reformacije in baroka

Iznajdba tiskanja knjig je precej pospešila širjenje pisnih besedil (oziroma informacij) (Wheeler 2019, 52), kljub temu pa rokopisna izročila niso bila prekinjena, saj je bil tisk potratna in dolgotrajna dejavnost. Tudi Janez Vajkard Valvasor je moral veliko žrtvovati, da je lahko dal natisniti svojo pionirsko knjigo *Slava vojvodine Kranjske* (1689). Zaradi velikih stroškov je prodal svoj grad Bogenšperk pri Šmartnem (Golec 2016, 56) in tudi svojo rojstno hišo v Ljubljani (Dolgan, Fridi in Volk 2014, 217).

3 Pozneje so se kodeksi in rokopisi širili po samostanih pa tudi na univerzah, kjer so jih prodajali tudi na sejmih (Rouse 1991, 78.269).

Istočasno s širjenjem tiska je nastala uradna državna cenzura, kar pomeni, da je bilo mogoče objaviti rokopis v tiskani knjigi z dovoljenjem uradnega preiskovalnega odbora. Papež Pavel IV. je dal sestaviti prvi uradni seznam prepovedanih knjig *Index librorum prohibitorum* (1559) (Betten 2012), nato pa je leta 1571 papež Pij V. ustanovil odbor, ki je sestavljal dopolnjene sezname prepovedanih knjig (Green in Karolides 2014, 258).

Slovenci med Muro in Rabo v t. i. Slovenski okroglini⁴ (*Viri za zgodovino Prekmurja* 2008, 129; Smej 1997a, 39) so bili odvisni od svojih madžarskih vladarjev (Kerčmar 2000, 149), in sicer so po načelu *Cuius regio eius religio* (Čigar dežela – tega vera) prevzeli protestantsko vero od svojih madžarskih veleposestnikov (*Viri za zgodovino Prekmurja* 2008, 132–133). Če se je veleposestnik spreobrnil in prestopil iz ene vere v drugo (iz katoliške v protestantsko ali obratno), je to veljalo tudi za njegove podložnike⁵ (Kerčmar 1995, 92–93).

Slovenci med Muro in Rabo so se spreobrili v protestantsko (večina luteransko) vero v zelo temnem obdobju madžarske zgodovine (Kerčmar 1995, 93–94). Stara ogrska kraljevina je v 16. stoletju propadla, izbruhnili so notranji razdori in država je prišla na psa (Kubinyi 1986, 59–64), z juga pa ji je grozilo Osmansko cesarstvo. Leta 1526 so Turki premagali Madžare v bitki pri Mohaču (*Magyarország története* 1976, 152–153), nato so ogrski prestol zasedli Habsburžani, ki pa so se morali nenehno boriti proti Turkom (Várkonyi 2001, 7), ki so zavzeli ogrsko prestolnico Budim (1541) ter velik del Ogrske in Hrvaške (Csorba, Estók, Salamon 1999, 75).

V takih okoliščinah je puščal svoje korenine protestantizem v Slovenski okroglini. Prva protestantska skupnost je nastala na Boreč na Goričkem (Kerčmar 1995, 93), nato so nastale še druge skupnosti v Murski Soboti,

4 Ogrska škofija v Gyóru je v srednjem veku ustanovila dekanijo na srednjem in severnem delu današnjega Prekmurja (na Ravenskem in Goričkem), ki se je imenovala *Tótság*, ker so v tem času Madžari imenovali slovanske narode »tótok« (Kozar 1996, 162–163). Latinski izraz *Districtus Tóthságiensis* je Mikloš Kűzmič v prekmursko slovenščino prevedel kot *Slovenska okroglina* (Slovenska/Slovensko = *Tótság*, okroglina = *districtus/distrikt*), ki se prvič pojavi na naslovnici Kűzmičevega lekcionarja *Szveti evangeliomi iz leta 1780: Po Pofitvanom Gofzpoudi Kűzmic Miklósi, Szvetoga Benedeka Fare Dűhovniki, ino Okrogline Szlovenfzke Vice-Őpörőffa obrnyeni* (Škafar 1978, 18).

5 Načelo je bilo sprejeto v augsburškem verskem miru leta 1555 (Shaw in Demy 2017, 847).

Tišini, Selu, Gornjem Seniku, Martjancih, Monoštru, Gornjih Petrovcih in Svetem Juriju pri Rogašovcih (Munda Hirnök 2000, 170–171). Protestanti so bili deležni tudi verskih preganjanj (Kerčmar 1995, 104–106; 2000, 154–156) in osmansko-srbskih napadov (Kozar Mukič 2004, 123–126).

Kljub vsem težavam se je v Slovenski okroglini začel duhovno-kulturni razvoj. V Dolnji Lendavi (današnja Lendava) je delovala protestantska tiskarna pod vodstvom kranjskega Janža Mandelca. Leta 1587 so natisnili protestantski obrednik *Agenda Vandalica*⁶ (Kerčmar 1995, 97), o katerem ni podatkov, saj ni ohranjenega primerka, čeprav ni verjetno, da je bila napisana v prekmurskem ali vsaj nekem slovanskem jeziku (npr. v kajkavščini, ki je bila v splošni rabi v tistem času na tem območju).

V teh viharnih obdobjih je bila edina možnost za revne ogrske Slovence, da uporabijo svojo materinščino v rokopisih. Protestantska vera je namreč omogočila pouk in pridigo v maternem jeziku ljudstva. Čeprav v tem času prekmurščina še ni bila knjižna, so pomanjkljivost poskusili nadomestiti z drugimi knjigami, ki so bile napisane v slovanski različici, ki je sorodna jeziku ogrskih Slovencev (Šebjanič 1979a, 16; Jesenšek 2010, 38–40).

Od konca 17. stoletja si je katoliška cerkev polagoma ponovno pridobila večino med Muro in Rabo. V sedemdesetih letih 17. stoletja je zemljiški gospod Péter Széchy evangeličanom v Murski Soboti odvzel cerkev (Fujs 2022, 110).

Na današnjem prekmurskem območju so v času reformacije nastale tri pomembnejše rokopisne pesmarice: *Prva Martjanska pesmarica*, *Druga Martjanska pesmarica* in *Markišavska pesmarica*.

6 Pojavlja se več vprašanj v zvezi z obrednikom *Agenda Vandalica*. V naslovu je naziv *Vandal*, kar je bilo latinsko in hkrati tudi znanstveno poimenovanje ogrskih Slovencev (Novak 1958, 8–11). Torej je bil naziv v rabi že v 16. stoletju, toda še do danes ni razčiščeno, kdaj in kako je nastal kot poimenovanje za ogrske Slovence. Drugo vprašanje je, kakšna je bila vsebina obrednika in v katerem jeziku je napisan. Po naslovu lahko domnevamo, da je namenjena Slovencem, vendar je knjiga izgubljena in ni drugih konkretnih podatkov o vsebini. Iz l. 1785 je ohranjen rokopisni obrednik Mihaela Bakoša, ki tudi nosi latinski naslov *Agenda Vandalica*, a je napisan v prekmurščini (Šebjanič 1979b, 27–29). Lahko da gre pri dolnjelendavski *Agendi Vandalici* za ponatis Dalmatinovega obrednika *Agenda, tu ie, koku je te imentijhe Boshie flshbe opravljajo po Wirtemberfki Zerkovni ordnungi* (1585) (Adam 2010, 41).

V *Prvi Martjanski pesmarici* so različne pisave, tudi slog in jezik sta drugačna, poleg tega je kakovost papirja različna na posameznih listih. Na podlagi teh značilnosti so slovenski literarni zgodovinar France Kidrič, slovenski zgodovinar Franc Kovačič ter hrvaški filolog in zgodovinar Franjo Fancev poskusili ugotoviti starost te pesmarice (Novak 1997, 19). Očitno je, da so jo od časa do časa dopolnjevali različni avtorji. Prve pesmi so nastale približno v prvi polovici 16. stoletja, ko se je začela širiti reformacija v Slovenski okroglini, medtem ko so zadnji deli pesmarice nastali v 17. in 18. stoletju. Zadnji vpisan datum v rokopisu je 1710 s podpisom nekega Nikolaja Legena⁷ (Novak 1997, 20–21).

Enote pesmarice se nanašajo na tri glavna obdobja cerkvenega leta; dva dela vsebujeta splošne verske pesmi, nekaj moralnih in apokrifnih besedil ter nekaj posvetnih⁸ pesmi (Novak 1997, 6–10.18).

Glede na pesniško obliko so nekatere pesmi literarno bolj »ambiciozne« (kakor tudi v opombi omenjena *Pthicsicze leipo pojejo*). V teh pesmih se kitice začnejo z veliko začetnico, ki je v nekaterih delih pesmarice posebej poudarjena ali celo prizadevno lepo izpisana. Za zadnjo vrstico v kitici pa je v nekaterih pesmih zapisana latinska beseda *Versus* (odpev) (Novak 1997, 13).

Najpomembnejša posvetna pesem *Martjanske pesmarice* je pesnitev o bitki pri Sigetu.⁹ Začetek pesnitve je izgubljen (Novak 1997, 388). Tudi ta pesem ni bila prevzeta v druge rokopise, čeprav lahko zasledimo njen motiv v pesmarici, ki je nastala na Kraščih na Goričkem (Novak 1997, 389).¹⁰

7 Morda je bil lastnik (Zvonar 1996, 286).

8 Taka pesem je npr. *Pthicsicze leipo pojejo*, ki kot ljubezenska pesem brez verskega značaja ni bila prepisana v nobene druge prekmurske rokopise (Novak 1997, 376). *Pthicsicze leipo pojejo* je zgodnji pojav leposlovnih ustvarjalnosti v Slovenski okroglini, ki še priča o neki renesančni duhovnosti (Zvonar 1996, 287). Prvo samostojno, hkrati tudi v pravilni prekmurščini napisano posvetno pesem, ki je ohranjena tudi v rokopisu, je leta 1774 napisal študent David Novak v Požunu (v današnji Bratislavi) (Just 2003, 42).

9 Leta 1566 je osmanski cesar Sulejman Veliki oblegal grad Siget (madžarsko Szigetvár) na Južnim Ogrskem (v županiji Baranja), branil pa ga je hrvaški ban Nikola Šubić Zrinski, ki je padel junaške smrti. Tudi cesar Sulejman je umrl med obleganjem (Ranogajec 2014, 43–44). Pravnuk Zrinskega, pesnik in hrvaški ban Nikola Zrinski, je ovekovečil dogodke v svoji baročni epski pesnitvi v madžarščini *Szizeti veszedelem/Obsidio Szigetiana* (Lőkös 1984, 471), ki jo je njegov brat poskušal prevesti v hrvaščino kot *Obzida Sigecka* (1666) (Schmidt-Haberkamp 2011, 114).

10 Treba je omeniti kitico iz zadnjega (četrtga) dela (Quarta Pars): *I nasse Goszpode ondi vnogo/pogimolo, Horvacske, Szlovenfzke, Vogerfzke Goszpode, Nemske Lengelfzke i Csehske Goszpode,*

Čeprav ni brez humornih elementov, še vedno nosi značaj srednjeveškega patriarhalnega duha (Zvonar 1996, 287).

Druga Martjanska pesmarica je glede na grafiko, oblikovanje in leksiko nastala približno v 17./18. stoletju (Smej 2005, 211). Na koncu rokopisa je poznejši vpis *Michaelis Terplan¹¹ Anno 1786 6 Januarij* (Škafar 1978, 103). Skupaj s *Prvo Martjansko pesmarico* jo hranijo v Univerzitetni knjižnici Maribor (Smej 2005, 211). Ta rokopis je manj pomemben od *Prve Martjanske pesmarice*, ker doslej v nobenih znanih prekmurskih rokopisih niso opazili pesmi, ki so bile morda prevzete iz te pesmarice. *Druga Martjanska pesmarica* je kljub temu pomembna, saj vsebuje prevode iz Svetega pisma oziroma prevode psalmov. V prevodu se je avtor (prevajalec) ravnal po Vulgati in verjetno tudi po madžarskih prevodih (Smej 2005, 213–215).¹²

Markišavska pesmarica je tretji najpomembnejši rokopis iz tega obdobja, ki ga hranijo v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (DLIB, Markišavska pesmarica). Pesmarico so našli v Markišavcih na Ravenskem blizu Martjancev (Jembrih 1997, 83). Za datiranje nam v pomoč *Peszen od Sodoma Gomorhe*, v kateri piše: »[O]d Christussevoga, na szveit porodiensa, da sze ie pizvalo, ietero i seszt szto Inôber toga, trideszet i drugo, pesz/en ie szpravljena, Boguvi na diko.« To pomeni, da je pesmarica nastala okrog leta 1632 (Jembrih 1997, 86).¹³

i dobri vaidove zdrobrimi junâki (Novak 1997, 340). Lengyelŕzki = poljski. Po podatkih in raziskavah so se pri Sigetu borili hrvaški in madžarski vojaki, omenjajo še nekega Nemca (Mesić 1866, 242–244). Poleg tega ni zanesljivo, da je avtor mislil Slovence, ko je pisal o *slovenskih gospodih*, ki so skupaj z junaki drugih omenjenih narodov branili grad Siget pred Turki. Ne pozabimo, da so nekoč menili, da kajkavski Hrvati pripadajo Slovencem, in so imenovali kajkavščino *szlovenzki jezik* (Jesenšek 2010, 37–38; Jembrih 1997, 297–298). Dosti bolj je verjetno, da *szlovenzki* pomeni Slavonijo, ki je zgodovinska pokrajina Hrvaške, kjer deloma govorijo tudi kajkavščino (Jembrih 1997, 42–47).

- 11 Mogoče lastnik ali avtor nekaterih poznejših pesmi.
- 12 V Pokrajinski in študijski knjižnici Murska Sobota hranijo veliko rokopisno pesmarico (identifikacijsko število Ro 150), ki je bila doslej neznana in jo raziskujem v okviru projekta *Neznani rokopisi slovenskega slovstva*, ki je potekal na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU (zbiranje informacij o rokopisnih gradivih prekmurskih pesmaric in popisovanje tega gradiva). Pesmarica je veliko delo, nastala je morda v 17. ali 18. stoletju. Tudi v tem rokopisu najdemo psalme. Po mojem mnenju bo imela pesmarica poseben pomen, saj so nekateri psalmi popolnoma enaki psalmom *Druge Martjanske pesmarice*.
- 13 Alojzije Jembrih še doda, da leto 1632 lahko velja samo za omenjeno pesem, in ne za celo pesmarico (Jembrih 1997, 86).

Čeprav je bila odkrita v Markišavcih, lahko zasledimo v rokopisu pesem z naslednjim podatkom: »Veta peszem szpravljena ie zdai verse i Szvetoga pizma vunka vzeta ie, v Nedelischi pondelek pervo posztni, Meiszecza je den oszmi.« Po Alojziju Jembrihu je morala ta pesem nastati v Nedelišču (Nedelišće), ki je naselje v neposredni bližini Čakovca v Medžimurju na Hrvaškem (Jembrih 1997, 87). Zaradi tega se rokopis v hrvaških virih imenuje *Nedeliščansko-markiševečka pjesmarica*.

V to pesmarico so približno 17 pesmi prepisali iz *Prve Martjanske pesmarice* (Jembrih 1997, 87; Novak 1997, 375–388).

3 Jezik zgodnjih pesmaric

Viri *Prve* in *Druge Martjanske* ter *Markišavske pesmarice* so bili večinoma kajkavsko-hrvaški. Najdemo pa tudi adaptirane pesmi iz gradiščanske hrvaščine (Jembrih 1997, 88) in še od Jurija Dalmatina ter čeških virov (Novak 1997, 374–375.378). Prva *Martjanska pesmarica* poleg tega kaže močno sorodnost z dvema pomembnima kajkavskima pesmaricama: s *Pavlinskim zbornikom* in *Drnjansko pesmarico* (Novak 1997, 34). *Pavlinski zbornik*, ki ima poleg pesmi tudi note, je nastal med letoma 1644 in 1654 v samostanu Svetega Petra v Šumi na Istri. Nekatero pesmi so nastale v 16. stoletju (Zvonar 1996, 289), korenine pa imajo tudi v 12. stoletju (Zvonar 1996, 290). Avtor *Drnjanske pesmarice*¹⁴ je Juraj Ščrbačić (Jurij Šerbačić/Shcerbachich). Tudi ta pesmarica ima posvetne, lirične pesmi, ki pričajo o odmevu nemške baročne poezije na Hrvaškem (Zvonar 1996, 292). Več pesmi se spominja Nikole Šubića Zrinskega (Zvonar 1996, 293).

Te povezave močno vplivajo na jezik zgodnjih prekmurskih pesmaric, zaradi česar je mnogo hrvaških raziskovalcev menilo (in še danes menijo), da so te pesmarice napisane v kajkavskem, in ne prekmurskem jeziku (Zvonar 1996, 287; Lőkös 2014, 25). Žal take razprave pripadajo staremu, občutljivemu vprašanju, ali so slovansko govoreči ljudje med Muro in Rabo res Slovenci ali pa pripadajo kajkavskim Hrvatom. V času priključitve Prekmurja k matici so Hrvati zahtevali, da mora Prekmurje pripadati

14 Imenuje se *Drnjanska*, ker je bila ohranjena v knjižnici v Drnju pri Koprivnici (Zvonar 1996, 292).

Hrvaški, ker Prekmurci v resnici govorijo kajkavsko narečje (Jesenšek 2010, 121–122).

Jezikovne sorodnosti ter zgodovinske in kulturne povezave med kajkavskimi Hrvati in prekmurskimi Slovenci so očitne (Lončarić 1996, 154; Jesenšek 2010, 26–29), kljub temu pa so ogrski Slovenci ohranili svojo narodno in jezikovno samozavest. Niso se poistovetili s Hrvati (Jesenšek 2010, 27), ampak so se naslonili na razvito kajkavsko književnost, zlasti ko je to bilo nujno pri nadomestitvi manjkajočih strokovnih terminologij v prekmurskem knjižnem jeziku (Novak 1972, 95–102; Smej 1997b, 534).

Grafično se te pesmarice naslanjajo na takratno kajkavsko pisavo, ki se je izoblikovala v 16. stoletju in je bila v rabi do 19. stoletja (Dudás 2022, 208–211). Npr.: glas *g* je označen z *g* ali *gh*, glas *č* pa s *ch* ali glas *dj* z *dy* (Novak 1997, 44–46; Jembrih 1997, 93). Teh znakov v prekmurskih tiskanih knjigah ne najdemo več, predvsem odkar je bila prekmurščina kodificirana v delih Števana in Mikloša Küzmiča (Novak 1972, 96–98).

Kajkavski vpliv je najbolj viden v sklanjatvenih končnicah. Sklanjatve se v prekmurščini v veliki meri ujemajo s kajkavščino (Novak 1997, 50), hkrati pa tudi razlikujejo. Poglejmo samostalnike moškega spola v dajalniku ali mestniku ednine. V splošnem imajo končnico *-u*, npr.: *Gofzpodnu, kralyu, vu varaffu* (Novak 1997, 51). Pravilna končnica v prekmurščini je *-i* (Pavel 2013, 97–98). Seveda lahko najdemo tudi pravilne primere, npr. *v Betlehemi, pri Oczi, v grobi* (Novak 1997, 51), ki so sicer zelo redki.

V *Drugi Martjanski pesmarici* zasledimo največ takih samostalnikov moškega spola v dajalniku ednine, ki imajo končnico *-o*, npr.: *Dika boidi Oczo Bogho* (s. 59), *daimo hvalo Gofzpodno Bougo* (s. 83), *Daite Goszpodno Bougo vszi narôdi Diko* (s. 103), kar je značilno za spodnjemedžimurski govor (Dončec 2016, 58.73). V *Prvi Martjanski pesmarici* so te končnice dokaj redke.

Podobne oblikoslovne značilnosti so v *Markišavski pesmarici* (Jembrih 1997, 86). Zaradi teh mešanih značilnosti so zgodnje pesmarice jezikovno zelo neenotne. Hkrati pa lahko opazimo različne poskuse, s katerimi so se želeli avtorji ali prepisovalci približati domačemu prekmurskemu jeziku. Tako se pojavi raba glasov *ü* in *ö* (Novak 1997, 48), ki so zelo

značilni na slovenskem panonskem jezikovnem področju (Zorko 2009, 218–219.241.273).¹⁵ Tudi Alojzij Jembrih omeni zelo pomembno besedo iz *Markišavske pesmarice*, ki lahko priča o namenu avtorja oziroma avtorjev, da se približajo domači prekmurščini: »Našu pozornost privlači naziv ‘rusalska nedela’, naziv koji je uobičajen i danas u Prekmurju u obliku ‘risali(ja)’ (binkošti)«, medtem ko tiskane kajkavske knjige, nadaljuje Jembrih, ki so bile v rabi tudi med Muro in Rabo, nimajo »rusalske nedele«¹⁶ (Jembrih 1997, 84). *Binkošti* so v kajkavščini *trojaki* (Lipljin 2013, 2018). *Markišavska pesmarica* prav tako nima toliko značilnih prekmurskih oblikovnih posebnosti, kakršne zasledimo v *Prvi Martjanski pesmarici* (Jembrih 1997, 89).

Med prepisom teh pesmi v druge rokopise je mogoče opaziti spremembo iz kajkavskega v domači prekmurski jezik, kar so prevzeli tudi v tiskane knjige v pravilni prekmurski obliki (Novak 1989, 110). Seveda *Martjanska* ali *Markišavska pesmarica* nista popolnoma prekmurski niti kajkavski besedili. Kljub temu so to koristni viri za raziskovanje zgodnjega kajkavskega pesništva, saj so avtorji omenjenih pesmaric adaptirali te pesmi tudi iz kajkavskih rokopisov.

4 Pesmarice v 18. in 19. stoletju

V drugi polovici 18. stoletja se je kulturni razvoj med Muro in Rabo pospešil. Leta 1771 je bil objavljen *Nouvi Zákon*, prevod Nove zaveze v prekmurščino evangeličanskega duhovnika Števana Küzmiča, s katerim je kodificiral prekmurski knjižni jezik (Jesenšek 2013, 95). Leta 1777 je cesarica Marija Terezija, ki je bila hkrati kraljica Ogrske, ustanovila novo škofijo v Sombotelu, ki je odvzela Železno in del Zalske županije Győrski in Zagrebški škofiji. Tako so prišli ogrski Slovenci pod eno cerkveno oblast (Dóczy 1830, 220; Jesenšek 2010, 164; Sasfi 2013, 345). Prvi škof sombotelske škofije János Szily je bil velik dobrotnik slovenske manjšine, zato je spodbujal slovenskega dekana Mikloša Küzmiča k pisanju knjig

15 Glas *ü* se pojavi kot subfonetičnost v nekaterih kajkavskih podnarečjih (npr. v Zagorju in Podravini) (Lončarić 1996, 69), vendar ga knjižna kajkavščina nikoli ni rabila.

16 *Risali* izvirajo iz starocerkvenoslovenskega izraza *rusalije* (praznik rož) (Novak 2009, 127).

za Slovence za rabo v cerkvi in šoli (Smej 1997c, 5–6; Jesenšek 2010, 164; 2013, 100). Mikloš je sledil Števanovemu jeziku, ga dopolnjeval in tudi izboljševal (91).

V tiskanih knjigah so poskusili zbrati nekaj gradiva iz starih rokopisnih pesmaric. Te pesmi najdemo v *Knigi molitveni* Mikloša Küzmiča (1783), cerkveni pesmarici *Nouvi Gráduvál* evangeličanskega duhovnika Mihaela Bakoša (1789) in v mrliški pesmarici *Mrtvecsne peszmi* evangeličanskega učitelja Štefana Sijarta (1796). Te knjige so deloma ohranile tudi starodavno ustno in rokopisno izročilo (Novak 1976, 58).

Mikloš je iz starih pesmaric prevzel pesmi za svoj znameniti molitvenik, katerega jezik je podomačil izraziteje kot npr. Mihael Bakoš. Zato so te predelane pesmi pomemben člen v razvoju cerkvenega petja v prekmurščini, zlasti pri katolikih (Novak 1976, 58).

Kljub temu rokopisno izročilo med Muro in Rabo še ni bilo prekinjeno, ampak so imele rokopisne pesmarice še vedno pomembno vlogo v prekmurski književnosti. Največ prekmurskih rokopisnih pesmaric je nastalo prav v 19. stoletju (Škafar 1978, 99–103). Vsakega človeka prekmurske tiskane knjige namreč niso mogle doseči, zaradi česar so v svoje zvezke prepisovali ljudske verske pesmi, ki so jih slišali ali videli v drugih rokopisih ali pa v tiskanih knjigah.

Bakošev *Nouvi Gráduvál* je prva tiskana evangeličanska pesmarica, hkrati pa tudi prva prava prekmurska cerkvena pesmarica, ki se je objavila kot tiskana knjiga. Bakoš v predgovoru obrazloži svoj namen, saj je gradivo prevzel iz prejšnjih rokopisnih pesmaric. Ugotovil je, da imajo te v rokopisu ohranjene pesmi mnogo napak v jeziku, ritmu, rimah in notah. Zaradi tega jih je bilo nujno popraviti in preoblikovati (Novak 1976, 61). Bakoš je prevzel približno 50 pesmi iz *Prve Martjanske pesmarice* in nekaj drugih rokopisnih pesmaric (npr. vsaj 22 pesmi iz *Markišavske pesmarice*) (Novak 1976, 62). Bakošev *Gráduvál* ima torej dvojni pomen: ohranil je večstoletno izročilo, hkrati pa popravil in razvijal jezik, v katerem je bila prekinjena premoč kajkavskega jezika (Novak 1976, 62).

Sijartove *Mrtvecsne peszmi* so prva pesmarica v tiskani obliki, ki je nastala za posebne potrebe (za pogreb). Sijarto je s svojo pesmarico imel isti

namen kot Bakoš: poboljšati in popraviti pesmi, ki naj zadonijo v pravilnem slovenskem jeziku (Novak 1976, 65). Sijartova pesmarica ni edina zbirka mrliških pesmi, saj so bile podobne rokopisne pesmarice že pred njo in so nastale tudi pozneje. Toda poznejše rokopisne pesmarice z mrliškimi pesmimi jezikovno niso dosledne kot Sijartove, ampak imajo nekatere neprekmurske (kajkavske) oblike, ki jih je Sijarto odstranil (Novak 1976, 65).

5 Razvoj jezika v poznejših pesmaricah

Čeprav so tiskane knjige kodificirale prekmurski knjižni jezik, lahko v jeziku rokopisnih pesmaric iz 19. stoletja še opazimo tuji vpliv.

Najprej pogledimo rokopisno evangeličansko pesmarico Blaža Berkeja z naslovom *Szlovenszke dühovne peszmi*, ki je nastala med letoma 1768 in 1769 ter je verjetno najobsežnejša znana protestantska rokopisna pesmarica v prekmurščini (Jesenšek 2019, 245). Vsebuje 178 pesmi, med katerimi so nekatere prepisane iz *Prve Martjanske pesmarice*. Rokopis ni enoten, verjetno Berke ni edini avtor pesmarice (Ditmajer 2022; Just 2013; Jesenšek 2019, 246). V *Nouvem Gráduválu* je mnogo pesmi, ki jih najdemo tudi v Berkejevi pesmarici (Novak 1976, 62). Zaradi tega primerjam nekaj značilnosti zbranih pesmi *Prve Martjanske*, Berkejeve in Bakoševe pesmarice, da predstavim majhne korake v razvoju prekmurskega knjižnega jezika.

V nadaljevanju primerjam pesem, ki jo zasledimo v vseh treh pesmaricah: *Jasz szponiznim szerczem, k Tebi fetujem* (Novak 1997, 263–264). Ker tej pesmi v Berkejevi pesmarici manjka prva kitica, predstavljam pesem od druge kitice naprej (Berke 1768/69, 8). Bakoš je objavil popolno besedilo pod naslovom *Jasz szponiznim szrczom ktebi fetujem* (Bakoš 1789, 363–364) in ji dodal še eno kitico, ena od kitic pa je popolnoma drugačna. Ker ti dve kitici manjkata v *Martjanski* in Berkejevi pesmarici, ju nisem upošteval. Razlike so označene s krepkimi črkami.

Martjanska pesmarica
(Novak 1997, 263–264)

Blasen boidi **Bog** moi,
kai szi me **zdersal** i kvar
falofzt ovo **nocs**, da fzem
nei **opal**, z **Angyel**, **fzkim**
feregom, pomocs fzi
mi **dál**.

Ovo rano **jutro**, **obudil** fzi
me, vu dobroj pomocsi,
vzdravom fivoti, na vže
dobro profzim, Ti ravnai
Mené.

I **dnésnyi dén** zmenom,
vcsini Goszpon Bogh,
vřzake féle grehov, **csuval**
da sze bom, prave **Vöre**
řzáda, da pokazal bom.

Jeisztvina, pitvina,
mertucsliva bo,
pořercsnofzt pianofzt
skodila ne bo, manye zlo
mislenye, vumni da ne
bo.

Zmecsi vu mem řzerczi,
vřza **zla hottenya**,
ne vrazim prez zroka,
mega blisnyega, i na
nas **zlob hodi**, da nedam
zroka.

Dobro znás moi
Goszpon kak fzem **gibek**
jasz, na **vnofine**, **greiha**,
kak fzem, **nagnyen** jaz, dai
mi fze **vernoti**, da **greih**
ne vcsinim.

Berkejeva pesmarica
(s. 8–9)

Blasen boidi **Bog** moi,
kai szi me **zdersal** i kvar
falofzt ovo **nocs**, da fzem
nei **opal**, z **Angyalřzki**
feregouv pomoucs fzi
mi **dál**.

3. **Ovo** rano **útro obúdil**
fzime, vu dobroj
pomoucsi, vzdrávom
fivoti, na vže dobro
profzim ravnai mene

4. **Te dnésnyi dén** vcsini,
Gofřpodne zmenov,
vřzáke féle grehov,
mentuval řze bom, práve
vere řzáda da pokazal
bom.

5. Jefřtvina pitvina,
mertúcsna nai bo,
pořaraznofzt pianofzt
skodila nebo, manye
vže miřlenye vu meni
da ne bo.

6. **Poménsai** vu mem
řzerczi, vže **húdo**
delo, ne vrazim brez
zroka, mega blisnyega,
ni na **húdo csinenye**,
da nedam zroka.

7. Dobro znás moi
Gofřpon, kai fzem
nevolen iafř na **vnosina**
grehov, kak fzem
nagneni iaz, dai řzemi
vernoti, da **vgreh**
ne řzpádnem.

Bakořeva pesmarica
(s. 363–364)

2. **Bláj'zen** bojdi, moj
Boug! kaj fzi me **zdr'zao**,
Vkvár 'zalofzt ovo **noucs**,
dafzem nej **prifao**;
Angyelřzki feregouv
pomocs řzimi **dao**.

3. **Eto** ráno **útro**
v-zdravom 'řivoti, Dáo
fzi mi veřzelo ti zadobiti:
Na vže dobro profzim,
ravnaj mené tí.

4. Vcsini tou **ete dén**,
Gofřpodne, zmenom:
Vřzákojacski grehov,
da řze **hábao** bom;
Sřpráve **vöre** řzádom
da ofřnáj'zen bom.

5. Jefřtvina pitvina
vmertúcslivofřti, Naj bode
brezi vže **oblořžunofřti**:
Ne te'ři řze řzrcze
vu **pianofřti**.

7. **Zmecs**i vmojem
řzrczi **neokornoszt**,
da Ne vrazim brez zroka
mojga bli'znyega, Niti
na **řzřditoszt zlo** ne dám
zroka.

8. Dobro znás
Gofřpodne, kak fzem
řzkvarjeni; Na **greh**
vřzákojacski kak fzem
nagneni: **Povernouti**, řfi
vgreh řzpádnem, dář fze
mi.

Martjanska pesmarica (Novak 1997, 263–264)	Berkejeva pesmarica (s. 8–9)	Bakoševa pesmarica (s. 363–364)
Sztvom pravom praviczom ne kastigai me, za vrednofzt Christusfa, greihov varui me , po v Reidnofzti Tvoje, klefztva mentuy me.	8. fztvojov právov praviczov, ne kastigai me, za v Reidnofzt Xtussa grehe odpűfztimi , po v Reidnofzti tvoie klefztva varui me.	9. Pouleg tve pravíce , ne kaftigaj me, Zgrejhov vu Krifztufi vŕzej odvé'zi me , Da ne prinefzėjo preklefztva na mē.
Vuneisnyega kvára, mentui Ti Mene, da falofzt, ni tuga , ne zadusi Me, zdersi mi vu zdrávgyi , gibko me fzerce.	10. Vűneisnyega kvára, mentui ti mene da falofzt ni radofzt ne zadusfi me, zderfi mi vu zdrávji nevolno me fzerce.	11. Vari me od kvára dnefz vinejsnyega : Da me ne zadisi 'zalofzt ni tuga ; Zdr'zi me vu fzlábom tejlj zdravoga .
Moi Bog Tebe boidi, Dika poštenye, vŕzvétom Troisztvi ki fzi jedne zmosnofzti , Tebe fze prifztoi , lisztor postenye . Amen.	11. Moi Bough tebi boidi, Dika postenyé, vŕzvétom troifzti ki fzi edne fztálnofzti , tebéfze dofztáia vŕzáko postenyé .	12. Moj Boug, tebi bojdi díka poštenyè, Kí fzi nasa pomoucs edno vűpanye , Tebè fze prifztája vŕzáko molenyè .

Med verzijami lahko opazimo veliko razlik v besedju, črkopisu in tudi sestavi. Berke je bolj zvest *Prvi Martjanski pesmarici*, medtem ko je Bakoš pesem predelal, verjetno, da bi jo ritmično in melodično izboljšal.

Glede na pravopis Berke označi glas *ž* z grafemom 's, medtem ko je v *Martjanski pesmarici* za to uporabljen grafem s. Pri Bakošu je *ž* označen z grafemom 'z.

Na glasoslovni ravnini jezika je pri Berkeju raba grafema *ű* pogostejša kot v *Martjanski pesmarici*, npr. *mertűčni*, *dűh*, *vűnejšnji* (v *Martjanski pesmarici* *mertučlivi*, *duih*, *vunejšnji* ipd.). Samo Bakoš izpričuje prekmursko vokalizacijo -o v deležniških končnicah moškega spola ednine, npr. *dao*, *spadno*. Berke ohrani iz *Martjanske pesmarice* trdi kajkavski -l in piše *dal*, *spadnoł*, *obűdil*.

Berke poskuša nadomestiti nekatere kajkavske izraze z domačimi prekmurskimi, npr. namesto *jutro* piše *űtro*, namesto besedne zveze *zla hotenja* (mn.) piše *hűdo delo* (ed.). Zelo zanimivo je, da v *Martjanski* in Berkejevi

pesmarici najdemo prekmursko besedo *vsaki féle* (Novak 2009, 42), ki jo Bakoš nadomesti s kajkavsko *vsakojáčki* (Lipljin 2013, 1692).

Verjetno ima v oblikoslovju Berke najmanj razlik v primerjavi z *Martjansko pesmarico*. Nekaj je premikov proti prekmurskim oblikam, saj piše v 8. kiti-ci s *tvojov pravov pravicov*, kar ustreza slovničnim pravilom prekmurščine (Pavel 2013, 83), medtem ko je verzija *Martjanske pesmarice s tvom pravom pravicom* kajkavska slovnična značilnost (Lončarić 1996, 99–100).

V moškem spolu, v mestniku ali tožilniku ednine prevladujejo končnice na *-u* (v pesmih *Boidi Dika zmósnomu, Oczu Goszpodnu Bougu, postenye nyega szinu, takai szvétomu Duhu*) (Berke 1768/69, 265), kar je skoraj popolnoma enako kot v *Martjanski pesmarici: Boidi Dika zmosnomu Oczu Goszpodnu Bogu, postenye nyega Szinu, takai Duho szvetomu* (Novak 1997, 88–89). Pravilna končnica v prekmurščini bi bila *-i* namesto *-u* (Pavel 2013, 97–99, 121).

Med prekmurskimi rokopisi so zelo pogoste mrliške pesmarice (prekmursko *mrtvečne pesmi*). Štefan Sijarto je podobno kot Bakoš prevzel mrliške pesmi v svojo zbirko iz starih pesmaric, tudi iz starejših tiskov kot *Réd zvelicsánsztva* Mihaela Severja Vanečaja iz leta 1747 (Novak 1976, 65). Ni točno znano, iz katerih rokopisov je črpal Sijarto, vendar se mrliške pesmi pojavijo v mnogo drugih katoliških rokopisnih pesmaricah.¹⁷

Treba je poudariti, da je Sijarto kot tudi Bakoš jezikovno in metrično popravil te pesmi. Te se namreč pojavijo tudi v poznejših rokopisih v jezikovno neenotnih oblikah. Zato bom primerjal pesem, ki se pojavi v Sijartovi pesmarici in poznejšem katoliškem rokopisu. To je mrliška pesmarica Mihaela Gaberja iz Serdice in Štefana Bokana iz Gerečavcev¹⁸ (z Goričkega). Rokopis je nastal med letoma 1824 in 1825, vsebuje pa 45 mrliških pesmi (Škafar 1978, 102). Večina je znanih iz Sijartove pesmarice. Morda sta bila Gaber in Bokan ljudska kantorja, ki sta vodila petje

17 »Sijarto je zbral – po izjavi v naslovu knjige – pesmi, ki so jih vsaj nekatere več stoletij, druge pa tudi že dolgo peli prekmurski Slovenci pri pogrebu in čutju. Nekatere izmed njih so protestanti prevzeli za časa reformacije od katoličanov, druge pa so katoličani ob rekatolizaciji prevzeli od protestantov.« (Novak in Škafar 1971)

18 Gerečavci, Geričavci, Geričovci ali Jerečavci so nekdanje naselje nad Svetim Jurijem pri Rogašovcih in Večeslavcih. Danes pripadajo Svetemu Juriju (Rajšp in Serše 2001, 110).

na pogrebih (Dončec 2022, Katoliška mrliška pesmarica iz Gerečavcev). Ker mnogo kitic ni enakih ali jih ni v obeh pesmaricah, sem upošteval le tiste, ki jih je mogoče primerjati med seboj. Tudi tukaj sem izpostavil razlike s krepkimi črkami.

Sijartova pesmarica
(s. 65–68)

1. **Vfzakojacske fzküsnyáve**, fzo nad nami v'sivoti, Vu koteri tak hodimo, kak riba vu voudi; A neznamo gde fzpádnemo fztrasnoj fzmrti vroké.
2. Tejlo **puno jefzt' z'-salofztmi**, ino z-**nevoljami**, **Ké moremo** mi **trpeti** natom fzvejti **z-jajmi**; Ali známo, ka **je nej tou** fzpripetjá nad nami.
3. Toga fzvejta **rú'sno jálnofzt**, **tí** cslovik pogledni, **Ka** obecsa toga nedá ifztino **tí vöri**, Záto merkaj profzim tebé eti **fze ne vkani**.
4. **Príliko** fzi vzemi fztoga; ftero ti bom dávo: Alexander toga fzvejta véksi táo je **ládao**; Ali dönok **to brítko fzmrt nej je 'snyim obládao**.
6. I Atilla tomi fzvejti **kak radüvao fzeje?** Gde je hodo **vfzáki cslovik nyega bojao fze je**; Naj prvi dén fzeve radofzti, **znáglov fzmrtjov mrou je**.
7. Ne obecsaj tí fzám fzebi **ütrásnyega dnéva**, **Niti eti natom fzvejti fztálnoga prebítka**, **Zadaví te escse denefz lejhko ta fzmrt brítka**.

Gaber-Bokanova pesmarica
(s. 46–52)

1. **Vszakovacsje szkusnyave** szo nad nami v'fivoti, Vu koteri tak hodimo, kak riba vu vodi, à Neznamo gde szpadnemo fztrasnoj fzmrti vrouke.
- Teilo **puno je salofzti** ino **drefzelnofzti**, **Ka neznamo** mi **tarpeti znikakvimi mirmi**, da tou znamo da **nistar** nei je szpripetja, nad nami
- Toga fzveita **csalarijo oh** cslovik pogledni, **Kaj** obecsa toga neda isztino ti **vöroi**, zato cslovik tebe profzim da **sze ne fzprevejdis**.
- Példa** fze nam sztoga daje vnougi preminoucsi, Alegfzander toga fzveita véksi tao **ladal** je **vbolsoj moucsi sztoga fzveita hitro odsztavil je**.
- I Atila tomi szveiti, **Krouto radüval sze**, **na tom fzveiti vnougi ludje nyega sze bojase**, naj prvi dén szve radofzti **zadavil sze on bil**.
- Ne obecsaj ti szam fzebi **ütrosnyega dnéva**, **lifztor hvalo daj ti bougi da szí sivel do dneszka**, **tou sze navcsi vunka fzpifzma szvétoga Jakoba**.

8. **Tvoja mladofzt oh mladéncz!** naj te kak ne v-kani: Szmrt ne csáka **vľzákoga do ľztarofzti** vu hrámi, **Lejhko prvle, kak bos řtímo, ona te orani.**

11. Vnougí hí'sniczke vnogokrát **fze radüjo fzebi;** Dúgi 'sítek, oh nevolni! obecsajo fzebi: **Ali nacci je Boug ľzkonsao od nyíh v-ľzvojoj nébi.**

12. **Z-boleznofztjom ľzvojo deczo matere rodijo, Hránijo jo ľztrüdom, z-delom fze za nyou ľzkrbújo: A nevejo, za zrok káksi jo gori hránijo.**

13. **Vu modroufzti řteri nejřzo, hitro znorijo-fze, Bole** teda da nyíh decza vu dúgoj mantri **fzo, V-toj ľzküsnýavi** tak fze placso, kak **nevörni ľidjé.**

14. Dabi **v-vöri** oh krscsenik! **tí obľztojécsi bio,** Prouti Bougi **v-táksem meľzti, tí bi fze ne-boro; Nego bole** z-tú'snim ľzrczom nyega bi tí **hválo.**

15. **Defzétero deczé** Joba eden dén mrlo je, **Stímas, li** kak dober Ocsa 'salofztio nej řze je? **V-toj ľzküsnýavi glávo** k-Bougi etak **nařzlono** je:

16. **Boug je je dáo, Boug je je vzéo,** hvála nyemi bojdi; **Kak on hocse,** tak naj bode, nyega vola bojdi: **Tak tí cslovik v-ľzákóm deli v-nyega vouli hodi.**

Vu goľzposztvi tvoja mladofzt tebé naj ne vkani ne csaka řzmrt toga **vľzigdar dabi bil cslovik řztari, ni ne řtima kajbi lehko te ne meřla popaľzti.**

Vnougí hisniczi **vu mladofzti med szobom fze ľübi** dugi sitek oh nevolni obecsajo szebi **na tou gledécs more biti bougi řzenemoli.**

I matere szvo decsiczo szplacsom na řzveit rodi na tom řzvejti **vörofztujocs ne bouge nyé hrani, ni neznajo oh nevolne, zakej zrok nyé hrani.**

Vu Mladoszti^{modroufzti} řteri nej řzo hitro znorijo sze, **bolje** teda da nyih decza vu dugoj **řzo** mantri, **vtoi řzkusnyavi** tak sze placso kak **řzagľivi ľudje.**

Dabi **vöre** oh Kerscsenik **tí obľztojécsibil,** prouti bougi **vtakvom meľzti tí bi sze neboril, nego řztvojím** tusnim řzarczom nyega bi tí **hvalil.**

Szvéta Joba **defzét decze** eden dén merlouje, **vörojes** kak dober Ocsa **salofztíl** nej řzeje, **vtoi řzkusnyavi** bougi **glávo** etak je **naklonil.**

Boug je bil dal boug je pak vzél hvála nyemi bojdi, **kak je on řtel** tak naj boude **řto řcsé řztati prouti, gli ravno** tak pretarpeti tebi je **potřebjno.**

17. Ne **placsmo fze nad mrtveczom nasim**, kak poganye: **Ár mí známo, ino mámo v-tom dobro vüpanye; Kaj pá gori fztánemo vfzi na Bo'se pozványe.**

Kak poganye tak **mi nafse mrtvecze ne placsmo, Pavel veli da fzteim vöro Krouto poblatimo, hvalo zdanyem bole bouga zmosnoga dicsimo.**

19. Obézfeli, **oh Gofzpodne!** tí **vfe nafz 'salofzrne**, I dokoncza v-právoj vöri zdr'si tvoje vörne: **Grejh odpüfzti i kaftige vzemi znáfz nefzmerne.**

Obézfeli **dobri boug nafz 'salosztne** i szleidnye, dokoncza ti vpravoj vöri zdarsi tvoje vörne, **ako ti nafz boug ofztavis, sto nam scsé pomocs ti.**

21. **Hvála bojdi Ocsi Bougi, kí je vfzamogoucsi, I tak Színi nyegovomi, kí nám je k-pomoucsi, Navküp Dühi, kí nálfz trousta, vu vfzákoj teskoucsi.**

Szvét gofzpon Boug vfzei seregouv gofzpon naj zmosneisi, fzvétim dühom poszvétí nafz, te nafz ne ofztavi, da poidemo po Krisztufsi vu tvoj szvétí orfzag. Amen.

Čeprav je med tema verzijama veliko podobnosti, je tudi zelo veliko razlik. Mogoče so Sijarto, Gaber in Bokan črpali iz istega vira, vendar je največ sprememb nastalo v Sijartovi verziji. Morda je Gaber-Bokanova verzija bliže izvorniku, saj je ohranila veliko kajkavizmov, poleg tega je tudi verjetno, da Gaber in Bokan nista imela pri roki Sijartove pesmarice. Sijarto uporabi lastno pesniško obliko, ki jo prilagaja prekmurščini. V Gaber-Bokanovi pesmarici je slog zelo drugačen.

Vredno si je ogledati razlike v verskem razmišljanju, ki jo zrcali 17. kitica v Sijartovi pesmarici, ki dvomi o žalovanju nad mrtvimi, saj imajo kristjani upanje v vstajenje vseh mrtvih (Sijarto 1796, 68). Gaber-Bokanova pesmarica pa se sklicuje na apostola Pavla (Gaber in Bokan 1824/25, 51), ki meni, da žalovanje nad mrtvim kot poganska navada krši krščansko vero, namesto tega pa naj hvalimo Boga tudi v primeru velike izgube.

Glede na leksiko je tudi Sijarto ohranil kar nekaj kajkavskih besed, npr.: *ružno, jest, denes, hoče, plačo* ipd. (Lipljin 2009, 64–65.179.437.1186.1688). Kajkavske besede v Gaber-Bokanovi pesmarici so: *z nikakvimi, v bolšoj, v takvom, ako, bolje* ipd. (Lipljin 2009, 9.81.82.956–957.1972). Zasedimo še madžarske in nemške izposojenke, ki so hkrati značilne pogovorne oblike: *pelda, čalarija in caglivi* (Novak 2009, 29.96; Snoj 2016, 97), namesto

katerih uporabi Sijarto domače (slovanske) besede *prilika*, *ružna jalnost* in *nevõrni*.

Na glasoslovni ravnini jezika v več besedah manjka glas *ü* v Gaber-Bokanovi verziji, npr. *skušnjave*, *ludje*, ki so v Sijartovi verziji *sküšnjave* in *lidje*.¹⁹ Vendar glede na ta glas in tudi na glas *ö* Gaber-Bokanova pesmarica ni tako malomarna kot prejšnji rokopisi.

Na oblikoslovni ravnini jezika je še pogost trdi kajkavski *-l* v pretekliku moškega spola v ednini (Lončarić 1996, 70–71). Gaber-Bokanova pesmarica navaja *zadavil*, *ladal*, *se bil*, *radüval se*, *dal*, *živel*, *bi bil*, *bi hvalil*, *je naklonil*, *vzel* ipd. Sijarto je bolj pozoren na vokalizacijo v *-o* in piše *ladao*, *obladao*, *radüvao se je*, *skončao*, *naslono*, *dao*, *vzeo* ipd.

V poznejših rokopisih kajkavske deležniške končnice počasi izginejo. Zaradi tega bom primerjal isto pesem iz Gaber-Bokanove pesmarice z verzijo pesmarice Jožefa Gostonja, ki je nastala približno v drugi polovici 19. stoletja na Verici v Porabju.^{20 21}

Gaber-Bokanova pesmarica (s. 46–52)

Vszakovacsje szkusnyave szo nad nami vřivoti, Vu **koteri** tak hodimo, kak riba vu vodi, à Neznamo gde szpadnemo řztrasnoj řzmrti vrouke.

Teilo puno je salofzti ino **dřefzelnofzti**, Ka neznamo mi tarpeti **znikakvimi mirmi**, da tou znamo da **nistar** nei je szpripetja, nad nami.

Gostonjeva pesmarica

Szákojácsko szküsnyava szo nad nami v'sivoti vu **steri** mi tak hodimo kak riba vu vodi a neznámo Gde szpadnemo sztrasnoj szmrti vrouke.

Teilo puno je 'saloszti ino **znevólami** ka nemremo mi trpéti **znikaksmi mérmí** a tou znamo Da **nikaj** nej pripejtje med nami.

19 V drugih prekmurskih govorih lahko rečejo tudi *ludje* (Novak 2009, 72).

20 Rokopis je danes last Aleksandra (Šanjija) Merklja na Verici – v Ritkarovcih.

21 Strani v Gostonjevi pesmarici niso oštevilčene.

Gaber-Bokanova pesmarica
(s. 46–52)

Toga fzveita csalarijo oh cslovik pogledni, Kaj obezca toga neda isztino ti vöroi, zato cslovik tebe profzrim da sze ne fzprevejdis.

Pélða fze nam sztoða daje vnougi preminoucsi, Alegfzander toga fzveita véksi tao **ladal je vbolsoj** moucsi sztoða fzveita **hitro odsztavil je**.

I Atila tomi szveiti, Krouto **radüval sze**, na tom fzveiti vnougi **ludje nyega sze bojase**, naj prvi dén szve radofzti **zadavil sze on bil**.

Ne obezsaj ti szam fzebi ütrosnyega dnéva, lifztor hvalo daj ti bougi da **szí sivel do dneszka**, tou sze navcsi **vunka** fzpízfma szvétoga Jakoba.

Vu gofzposztvi tvoja mladofzti tebé naj **ne vkani** ne csaka fzmrt toga vfzigdar **dabi bil cslovik sztari**, ni ne stima kajbi **lehko te ne mejla popafzti**.

Vnougi hisniczi vu mladofzti **med szobom** fze lübi **dugi sitek** oh nevolni obezsajo szebi na tou **gledécs** more biti bougi szenemoli.

Zapouvit fze **on csafz** daje od zmosnoga bouga, oh kak hitro on razloucsi **lubo od luboga, kak bi mogel vkakvom mefzti zdarsati sze szplacsa**

Gostonjeva pesmarica

Toga szvejta csalarijo ti cslovik pogledni ka obejcsa toga najða Isztino ti vöri zato cslovik tebé proszrim Da sze ne szprevejsti.

Pélða nam sze sztoða Daje vnougim preminejnyem Alekszänder toga szvejta Veksi tao **ládaoje vbougsoj** moucsi toga szvejta **hütro osztavoje**.

I Átila tomi szvejti krouto **radüvao sze** na tom szvejti vnougi **lidje nyega sze bojali** naj prvi. Dén szve radoszti on **sze je zadávo**.

Neobezsaj ti szám szebi ütrosnyoga Dnéva szamo Hvalo Dajti bougi ka **szí 'sivi ti dnesz** tou navcsi vsze **vö** szpizma szveto Jakoba.

Vu goszposztvi tvoje mladoszti tebé naj **ne znouri** necsaka szmrt vszigdar toga ka **bi bio cslék sztari** i ne stima ka **lekou to nejma popadnoti**.

Vnougi Hi'sniczi vu mladoszti **med szebom** sze lübio **Düga 'sitka** oh nevolni obezsajo szebi natou **Gledoucs** more biti bougi sze ne moli.

Zapouvid sze **Ednouk** vödá od zmo'snoga bouga oh kak hitro on razloucsi **lubo od luboga sto bi mogao vtaksem mészti drsati szve placse**

Gaber-Bokanova pesmarica
(s. 46–52)

I matere **szvo decciczo** szplacsom na fzveit rodi na tom fzvejti vörofztujocs ne bouge nyé hrani, **ni neznajo** oh nevolne, zakej zrok nyé hrani.

Vu Mladosztimodroufzti steri nej szo hitro znorijo sze, **bolje** teda **da** nyih decza vu dugoj szo mantri, vtoi **szkusnyavi** tak sze placso kak **czaglivu ludje**.

Dabi vöre oh Kerscsenik **ti obfztojécsibil**, prouti bougi **vtakvom mefzti ti bi sze neboril**, nego fztvojjim tusnim szarczom **nyega bi ti hvalil**.

Szvéta Joba defzét decze eden dén merlouje, vörojes **kak** dober Ocsa **salofztil nej szeje**, vtoi **szkusnyavi bougi** glavo etak **je naklonil**.

Boug **je bil dal** boug **je pak vzél** hvála nyemi bojdi, kak je on **stel** tak naj boude sto scsé sztati prouti, **gli ravno tak** pretarpeti tebi je potrejbno.

Kak poganye tak mi nafse mrtvecze ne placsmo, **Pavel** veli **da** fzteim vöro Krouto poblatimo, **hvalo zdanyem** bole bouga zmosnoga **dicsimo**.

Obézfeli **dobri boug** nafz 'salosztne i szleidnye, dokoncza ti vpravoj vöri zdarsi **tvoje vörne**, **ako** ti nafz boug ofztavis, sto nam scsé pomocsi ti.

Gostonjeva pesmarica

Ino mati **szvojo Deczo** szplacsom na szvejti rodi na tom szvejti verosztüjocs Nevolne nyé ráni **nine znajoucs** oh nevolni za kaj zrok nyé hráni.

Vu modrouszti steri nej szo hitro znourijo sze **bola** téda **Gda** nyi Decza vu Dugoj szo mantri vtoj **szküsavu** tak sze placseo kak **czaczlivu lidje**.

Da bi vöri oh krscsenik **ti obsztojécsi bio** prouti bougi **vtaksem meszti tí bisze neboru** nego sztvojjim tu'snim szrczom **hvalo bitu Dávau**.

Szvétoğa Joba Deszét Deczé Eden den mrlou je vöri **kako** dober ocsa **salosztio nej sze je** vtoj szküsnývü **kbougi** Glavo etak **naszlonu je**.

Boug **je szám dao** boug **je pa Vzeo** hvála bojdi nyemi kak je on **steo** tak naj boude sto scse prouti sztati **Gli i ravno** pretrpeti te bi potrejbno je.

Kak poganye takmi nase mrtvecze neplacsimo **paveo** veli **ka** sztejm vöro krouto poblatimo **zválom Danyom** bole Bouga zmosnoga **vtisamo**.

Obészeli **zmo'sni boug** nasz **salosztne** i Szleidnye do koncza ti vpravoj vöri zdarsi **szvoje vörne** ar **csi** ti nasz boug Osztavü sto nam scsé pomocsti

Gaber-Bokanova pesmarica
(s. 46–52)

Szvét gofzpon Boug vfzei
seregouv gofzpon naj **zmosneisi**,
fzvétim dühom poszvétí nafz,
ti nafz ne ofztavi, da **poidemo**
po Krisztufsi vu tvoj szvétí orfzag.
Amen.

Gostonjeva pesmarica

Szvét Goszpon boug vszej
seregouv Goszpon naj **zmosnesi**
szvetim Dühom po szveti nasz
tí nasz ne osztavi da **pridemo**
po Krisztusi vu tvoj szveti orszag
amen

Zanimivo, da lahko v tej pesmi zasledimo manjkajočo peto kitico iz Sijartove pesmarice, ki omeni lidijskega kralja Kreza^{22 23} (Krezuš). Gostonj je morda prepisal pesmi iz drugega vira, hkrati pa je njegova verzija precej bolj blizu Gaberjeve in Bokanove verzije, ne pa Sijartove.

Sijartova pesmarica (s. 66)

Nezgovorno vnogo blága **je i**
Krezus fzpravo: Dönok je fzmrt 'snyim
od fzébe fzvojo nej odpravo; V-lüczkjoj
vouzi **je mrou**, i vfze je drüгим
ofztavo.

Gostonjeva pesmarica

Nezgovorno vnogo Blaga **te Krezus**
krao meo je Jalni szvejt tomi Csloveki
tak vnogo Dao Jeszti Ali szletkár
vlüczko vouzi **szvejta preminoje**.

Sodeč po slogu in rabi besed v teh vrsticah, Gostonj ni poznal Sijartove pesmarice. Gostonjeva veriška pesmarica je v mnogo pogledih boljša od gerečavske mrliške pesmarice Mihaela Gaberja in Štefana Bokana.

Če primerjamo glasoslovne značilnosti v citiranih odlomkih, v Gostonjevi verziji ni kajkavskega trdega *-l* in prepisovalec pazi na vokalizacijo v *-o*, ki ustreza jezikovnim pravilom knjižne prekmurščine (Pavel 2013, 85–86).

22 Krez ali Krojz (grško Κροισος [Kroisos]) je kraljeval v 6. stoletju pr. Kr. v Lidiji v zahodni Mali Aziji. Po zgodovinskih virih je bil precej bogat vladar, ki je prvič dal kovati zlate in srebrne kovance (Metcalf 2016, 51). Bil je tudi prevzetnež in se je nenehno vojskoval s svojimi sosedi. Po legendi je prosil za nasvet preročišče v Delfih. Ker je narobe razumel napoved, je objestno napadel Perzijce, in ti so ga premagali. Krez je verjetno umrl v perzijskem ujetništvu (*Veliki splošni leksikon* 1997–1998, 4: 2126).

23 V največ prekmurskih rokopisnih mrliških pesmaricah najdemo pesmi, ki omenjajo Aleksandra Velikega, Julija Cezarja, Absaloma (čednega, ampak zelo oblastizelnega sina judovskega kralja Davida) in Samsona (Števanec 1907, 449). Vsi so bili bogati, močni in znameniti ljudje, vendar so vsi morali umreti. Te pesmi poudarjajo zastojnost zemeljskih zakladov, ker so ljudje v resnici vsi enaki pred Bogom.

Manjkajoči glas *ü* uporabi v tistih besedah, kjer je to potrebno v prekmurščini, npr.: *sküšnja*, *lübi* (Mukič 2005, 182; Novak 2009, 72; 2015, 659).

V besednem zakladu se Gostonjeva pesem do neke mere poskuša prilagoditi domačemu narečju. Gostonj namesto glagola *vkaniti* (Gaber in Bokan 1824/25, 48) uporabi glagol *znouriti*. Glagol *znauriti* je namreč bolj značilen za govor Verice, medtem ko so glagol *fkániti* poznali le iz starih knjig, vendar ga niso uporabljali. Tudi pridevnik *caclivi* (preplašen), ki je namesto pridevnika *caglivi* (Gaber in Bokan 1824/25, 50), je veriška beseda, poznajo pa jo samo najstarejši ljudje.

V Gostonjevi verziji namesto kajkavskih izrazov najdemo domače prekmurske besede. Gostonj piše *nikakši*, *takši* in ne *nikakov*, *takov* (Gaber in Bokan 1824/25, 47, 50).

Glede na oblikoslovno raven jezika je med Gaber-Bokanovo in Gostonjevo verzijo ena razlika res izstopajoča. V kitici o Jobovi molitvi Gaber in Bokan namreč uporabita predpreteklik: *Boug je bil dal boug je pak vzel, hvala njemi bojdi* (Gaber in Bokan 1824/25, 51). V Gostonjevi pesmarici je preoblikovan v preteklik: *Boug je sam dao boug je pa vzeo, hvala bojdi njemi*.

6 Nekaj o pesmaricah na prelomu 19. in 20. stoletja

Anton Trstenjak je leta 1883 obiskal ogrske Slovence. Svoje potovanje je zapisal v potopisu, v katerem omenja rokopisno pesmarico iz Svetega Jurija pri Rogašovcih na Goričkem:

Še jedna knjiga je bila slovenska, a to je knjiga, katero potrebuje kantor. Ta knjiga je rokopis in bode ostal rokopis, ker ga vlada ne bode dala nikdar tiskati. To so namreč pesmi, katere poje učitelj pri pogrebu, to so molitve in nagovor duhovnika. Posamični oddelki imajo naslove: Na düsni den, Peszem o treh Králih, Molitev za celo občino, Mertvecska (molitev), Na križev tjedem (pesem), Od imena Jezusa, Od S. Stevan Krála (življenjepis), Sv. Stevan Marternik. Od najsv. srca Marije. (Trstenjak 2006, 39)

V drugi polovici 19. stoletja in pred prvo svetovno vojno (1914–1918) je potekala močna madžarizacija narodnih manjšin na Ogrskem, zato je bilo veliko težav z izdajanjem knjig v slovenščini (prekmurščini) tudi v Slovenski krajini (Jesenšek 2010, 108.111). Ogrska vlada je podpirala predvsem tiste avtorje, ki so ustregli madžarizaciji (Dončec 2016, 67).

V tem obdobju je nastalo veliko rokopisov (pesmaric), ki so nadaljevali ne samo rokopisno izročilo, ampak so nekoliko prispevali k ohranitvi slovenskega jezika med Muro in Rabo. Gradivo teh rokopisov so deloma uporabili v tiskih.

Leta 1887 so katoliški župniki Slovenske krajine na pobudo sombotelskega škofa Kornéla Hidasyja začeli govoriti o tem, da bi sestavili veliko katoliško pesmarico, ki se lahko objavi v tisku. Gradivo je zbiral martjanski učitelj Jožef Pustaj,²⁴ ki je uporabljal tudi pesmi cankovskega župnika Jožefa Borovnjaka²⁵ (Kociper 1976, 12.25). Pesmarica se je objavila leta 1893 pod naslovom *Krscsánszko katholicsánszke cerkvene peszmi* v založništvu Društva Sv. Štefana v Budimpešti.

Pesmarica vsebuje 526 pesmi, med katerimi je 160 pesmi dvojezičnih (madžarsko-slovenskih) (Kociper 1976, 25). Bolj verjetno je, da so slovenski verniki raje peli slovenski prevod teh pesmi, in ne madžarskih izvirnikov, toda ker je rodoljubni katoliški kler Slovenske krajine imel Pustajevo pesmarico za madžaronsko delo,²⁶ je niso dali ponatisniti (Dončec 2016, 68).

Pustajevo pesmarica je dala pobudo Francu Ivanocyju in njegovim duhovniškim tovarišem, da pregledajo čim več ohranjenih rokopisnih pesmaric

24 Po Jožefu Kleklu st. je izdajo rokopisnih pesmaric oviralo tudi to, da je le malo ljudi znalo brati (Klekli 1905a, 281).

25 Jožef Borovnjak, pomemben kulturni in politični voditelj ogrskih Slovencev v 19. stoletju, je tudi zapisoval pesmi in molitve v rokopisne knjige. Mnogo pesmi je bilo prevzetih iz štajerskih slovenskih virov in jih je Borovnjak objavil v svojih natisnjenih molitvenikih *Dühovna Hrána* (1868) in *Szvéti Angel Csuvár* (1875) (Dončec 2022, Rokopisna katoliška pesmarica Jožefa Borovnjaka).

26 Res je, da Pustaj sam prizna madžaronski namen svoje pesmarice v predgovoru: »[Á]r sze je solszka deca i mladézen zdaj zse tüdi privádila, vszamogócséga i dobrotivnoga Ocsó po lejpom vogrszkom jeziki hválitu i zvisávti.« (Pustaj 1893, 5) Kljub temu jezikoslovec Vatroslav Oblak o Pustajevi pesmarici poroča, da smo ji lahko hvaležni, ker je napisana v njej vsa prekmurska cerkvena književnost, poleg tega ima lep in pravičen prekmurski jezik (Kociper 1976, 14).

in zbrane pesmi objavijo v *Marijinem listu* (Kociper 1976, 15), ki je začel izhajati leta 1904 (Škafar 1978, 71).

Leta 1896 je učitelj in kantor v Števanovcih Anton Števanec (po rodu iz Vanče vasi pri Tišini) izdal v Monoštru svoj molitvenik in pesmarico *Szerczé Jezus* (v naslednjih ponatisih *Szerczé Jézus*) (Škafar 1978, 63.69.74.83.86). Posebnost Števanovčeve knjige je, da vsebuje 77 pesmi, ki še niso bile objavljene v prejšnjih prekmurskih knjigah. Pesmi so bile prevzete iz nekaterih porabskih rokopisov. Pomembnost te pesmarice je v tem, da je ohranila pesmi, ki so jih peli ljudje iz starih rokopisnih pesmaric²⁷ (Škafar 1971).

Jožef Klekl st., ki je bil med letoma 1905 in 1910 župnik v Pečarovcih na Goričkem (Vecsey 1943, 343), je v *Marijinem listu* objavil članke, v katerih je predstavil stare rokopisne pesmarice nekaterih župnij v Slovenski krajini. V članku *Nase sztare cerkvene peszmi* obrazloži, da želi seznaniti bralce s starimi pesmimi, ki so jih nekoč peli stari očaki v cerkvicah. Avtorji oziroma prepisovalci so bili duhovniki, učitelji in drugi pobožni kristjani (Klekl 1905a, 281). Po njegovem mnenju je nujno ohraniti te ostanke pradedov, kadar se morajo boriti proti hitro spremenljivem svetu.

Klekl je v Pečarovcih odkril pesmarico, ki jo je v 19. stoletju sestavil učitelj Mihael Bertalanitš (*Marijin liszt 2* 1906, 50; Mukič in Kozar 1982, 81) in ima podobne pesmi kot pesmarice v Črenšovcih ali Bistricah (Dolnja, Gornja, Srednja) (Klekl 1905a, 281). Zaslediti je mogoče še druge rokopise v Turnišču, Kančevcih, Gornjih Petrovcih ali Seniku. Klekl posebno prosi vernike, kantorje in učitelje, da mu poiščejo te stare rokopise (Klekl 1905a, 283).

Klekl pripomni npr. o dveh Marijinih pesmih iz pečarovske pesmarice, da »ne tecséta gladko, koncnsne recsi szo tüdi ne poleg neprejpisza pesznikov

27 Rabo ponatisa knjige iz 1916 je sombotelska škofija leta 1917 prepovedala z razlogom: »V Monoštri od Wellisch izdano molitvena knjigo *Srce Jezus*, je cerkvena oblast ne potrdila. Zato ka se več reči najde v njej proti pravoji veri i ešče nedostojne reči, je vsakomi katoličanci ostro prepovedano, ka bi jo za knigo molitveno meo.« (*Novine* 24. 6. 1917, 2) Števanec je bil slabega glasu zaradi svojega alkoholizma in zavoženosti. Števanovski župnik Karel Fodor je 1898 dosegel, da ga odpustijo iz Števanovcev (Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár, Acta Cancellariae, Iktatott iratok 1900/1676 (I. 2. B)). Fodor je nekoč srečal tudi Trstenjaka v Gornjih Petrovcih. Trstenjak piše o Fodorju kot o redkobesednem človeku in grobem madžaronu (Trstenjak 2006, 60–61).

vküp glaszne, ali da je dih te dvoje prozve pesznice csiszta detinszka lübézen do lübléne nebeszke Matere Marije» (Klekl 1905b, 319).

Najpomembnejši prepisovalci poznejšega obdobja prekmurskega rokopisnega izročila so bili člani družine Županek iz Šalovcev na Goričkem: Mihael, njegov sin Janoš in vnuk Vilmoš. Vsi trije so zbrali 468 različnih pesmi (Škafar 1991).

Mihael je bil t. i. »popevkar«, ki je vodil petje na romanjih, v cerkvi in pri pogrebih. Njegova pomembnost je, da je ohranil kulturno bogastvo dolenske župnije, ki ji je pripadala njegova rojstna vas Šalovci (Škafar 1991). V Dolencih je namreč služboval od leta 1858 do leta 1864 župnik in pesnik Franc Žbül (Géfin 1935, 352), in ta je zamenjal pesmi stare dolenske cerkvene pesmarice z drugimi pesmimi, ki so bile njegova dela ali pa prevodi drugih pesmi (Szinyei 1908, 292). Te stare pesmi je v svojih rokopisih ohranil Mihael Županek. Poleg pobožnih pesmi je imel zapiske o vojaškem življenju v prekmurščini. Zapisal je tudi molitve in prepisal knjigo Štefana Sijarta²⁸ *Sztarisinsztvo i zvacsinsztvo* (1807) v rokopisno knjižico (Škafar 1991). Ta knjiga je bila namreč razširjena v mnogih prepisih, ker vsebuje bistvene podatke o slovenskih svatbenih navadah med Muro in Rabo (Novak 1976, 66–68).

Mihaelov sin Janoš je podedoval očetove rokopise. Bil je pomožni kantor in organist v cerkvi Sv. Nikolaja v Dolencih. Pel je pri bedenjih in vodil petje na romanjih, ki so bila tudi v Sveti Trojici v Slovenskih goricah (Škafar 1991), torej onstran Mure. V svoje rokopise je prepisal nekaj očetovih pesmi ter zapisal tudi različne verske in posvetne pesmi v prekmurščini, latinščini in madžarščini (Škafar 1991).

Na pobudo Jožefa Klekla je Janoš Županek izdal dve tiskani knjigi s svojimi pesmimi in zapisanimi molitvami. Prva knjižica je *Válen bojdi Jezus Krisztus* (1908) in vsebuje dve molitvi ter dve pesmi z apokrifom *Jezusovo pismo* (Škafar 1978, 75). Svojih 44 mrliških pesmi je objavil leta 1910 pod

28 Vilko Novak meni, da je avtor *Sztarisinsztvo* verjetno Štefan Sijarto, hkrati pa pripomni, da je jezik nekoliko različen od jezika drugih Sijartovih knjig (Novak 1976, 68; Škafar 1978, 23).

naslovom *Mrtvecsne peszmi*,²⁹ tiskarske stroške sta pa krila Jožef Konkolič in Mikloš Kovač³⁰ iz Šalovcev (Škafar 1978, 79).

Zanimivost Župankovih *Mrtvecsnih peszmi* je ta, da jih v tisku niso predelali, ampak so objavili pesmi v izvirni obliki, kakor so bile zapisane v rokopisu. Knjiga se zdi kot faksimile. Pisava je prekmurska, ki je nastala po madžarski, vendar je starejša od pisave tistih prekmurskih tiskov, ki so bili objavljeni v drugi polovici 19. in začetku 20. stoletja. V tej pisavi se piše glas *ž* z grafemom *'s* (Novak 1976, 14), npr. *'sé* (Županek 1910, 3), *v-'sivoti* (11), *zmo'sen* (29). V drugih pesmih se pojavi tudi grafem *zs*, npr. *zsitek* (24), *zsaloudec* (21). Tu in tam je glas *j* označen z grafemom *i*, npr. *neiga* (15), *vszeim* (26), *velkoi* (93). Tudi glas *nj* je povsod pisan z grafemom *ny*, npr. *nyihovi* (27); *zacsinyáva* (54), *skorpionye* (82), medtem ko je že Jožef Borovnjak vnesel v prekmursko pisavo črko *nj*.

V Župankovih natisnjenih *Mrtvecsnih peszmih* so ohranjeni dvoglasniki, npr. v besedah *nadvouje* (Županek 1910, 83), *szpoumente sze* (102), *modri* (34), ki jih je tudi Borovnjak odstranil in zamenjal z enoglasniškimi glasovi (Jesenšek 2010, 105). Zsledimo tudi podvojen *š* (ss), npr. *düssa* (Županek 1910, 8) ali *nass*, ki je bil značilen pri starih avtorjih, npr. pri Miklošu Küzmiču (Novak 1976, 60). Značilno se piše samostalnik *wöra* (ura) (Županek 1910, 18).

Pogovorne značilnosti zrcalijo besede kot *patekar*, *flajster* ipd. (Županek 1910, 26).

V nekaterih pesmih lahko opazimo slovnične arhaičnosti oziroma kajkavske jezikovne vplive v sklanjatvah, npr. v orodniku ženskega spola ednine po drugi ženski sklanjatvi *szvojom szmrtyom* (Lončarić 1996, 105), kar je bilo značilno v starih pesmaricah (Novak 1997, 52). V stari knjižni prekmurščini je pravilna končnica *-jov*, *-jouv* (Pavel 2013, 93). V današnji pogovorni prekmurščini sta prav tako ohranjeni ti končnici kot *-of*, *-ouf*, *-jof*, *-jouf* (Zorko 2009, 277).

29 V istem letu je bil objavljen tretji ponatis Sijartove mrliške pesmarice, ki nosi isti naslov (Škafar 1978, 79).

30 Tudi Konkolič in Kovač sta napisala rokopisno pesmarico (Škafar 1991). Konkoličev rokopis je izgubljen, medtem ko je Kovačev ohranjen.

Mihaelov sin Vilmoš (Viljem) je bil župan v Šalovcih od 1930 do 1934. Večkrat je tudi organiziral znano prekmursko navado *borovo gostüvanje* v okolici. Podedoval in ohranil je rokopise svojega dedka in očeta ter tudi sam prepisoval romarske pesmi, ki jih je zbiral pod naslovom *Proskarsze peszmi* (1922) (Škafar 1991).

Sklep

Prekmursko rokopisno izročilo je opravilo zelo dolgo pot. Najprej, od 16. do 18. stoletja, se je samostojno razvijalo in prispevalo k nastanku knjižne prekmurščine (Jesenšek 2010, 40). Po kodifikaciji prekmurskega slovenskega knjižnega jezika so se rokopisi začeli prilagajati prekmurskim knjigam, v katerih so avtorji poskusili normirati prekmurščino. Zaradi tega so odstranili tiste – večinoma kajkavske – jezikovne elemente, ki so napolnili jezik starejših rokopisov (Novak 1972, 95; Jesenšek 2010, 28).

Zanimivo bi bilo primerjati vse ohranjene rokopise iz različnih obdobj, saj bi bilo mogoče točno ugotoviti korake v razvoju knjižne prekmurščine oziroma kako se je mogel prekmurski slovenski knjižni jezik ukoreniniti in uveljaviti v rabi med slovenskim ljudstvom med Muro in Rabo, da so ga sami lahko uporabili in ga obogatili v rokopisih s svojimi domačimi narečnimi izrazi.

Reference

Arhivska vira

Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Püspöki Levéltár, Acta Cancellariae, Iktatott iratok 1900/1676 (I. 2. B).

Univerzitetna knjižnica Maribor, Martjanska pesmarica II. Ms 57.

Druge reference

Adam, Lucijan. 2010. O Dalmatinovi Agendi. *Stati inu obstati* 11–12: 40–77.

Bahn, Paul. 2017. *Archæology: The Essential Guide to our Human Past*. Washington, DC: Smithsonian Books.

Bakoš, Mihael. 1789. *Nouvi Gráduwál, vu sterom sze vö zebráne, pobougsane, i zdaj vete nouvi réd posztávlene dühovne peszmi nahájajo*. Šopron: po Siesz Jou'zeffi.

Berke, Blaž. 1768/69. *Szlovenszke dühovne peszmi*. Nemescsoba.

Betten, Francis S. 2012. *The Roman Index of Forbidden Books, Briefly Explained for Catholic Booklovers and Students*. London: Hardpress Publishing.

Buckley, David A. H. 2005. *Africa's Giant Eye: Building the Southern African Large Telescope*. Abuja: SALT Foundation.

Csorba, Csaba, János Estók in Konrád Salamon. 1999. *Magyarország képes története*. Budimpešta: Magyar Könyvklub.

Diringer, David. 1953. *The Alphabet. A Key to the History of Mankind*. Druga izdaja. London: Hutchinson's Scientific and Technical Publications.

Ditmajer, Nina. 2022. Berkejeva pesmarica. V: *Register rokopisov slovenskega slovstva*. Uredil Matija Ogrin. Ljubljana: ZRC SAZU. https://rross.manuscripta.zrc-sazu.si/rross_ms_146 (pridobljeno 23. 6. 2023).

Dóczy, József. 1830. Európa tekintete, jelenvaló Természeti, Miveleti és Kormányi állapotjában. V: *A' Magyar Birodalmak. Magyar, Horvát, és Tót, (Szlovenia) Ország; a' Határ öröz Ezredek vidékeivel, és Tenger parti kerülettel. 'S Erdély Ország, Hungaria, Croatia, Slavonia*. Dunaj: Nyomtatott Nemes Haykul Antal betüivel.

Dolgan, Marjan, Jerneja Fridi in Manca Volk. 2014. *Literarni atlas Ljubljane: Zgode in nezgode 94 slovenskih književnikov v Ljubljani*. Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU.

Dončec, Akoš Anton. 2016. Neverjetna usoda medžimurskega 'jezika'. *Arhivi: Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije* 39/1: 57–79.

Dončec, Akoš. 2022a. Katoliška mrliška pesmarica iz Gerečavcev. V: *Register rokopisov slovenskega slovstva, RRSS 148*. Uredil Matija Ogrin. Ljubljana: ZRC SAZU. https://rross.manuscripta.zrc-sazu.si/rross_ms_149 (pridobljeno 23. 6. 2023).

---. 2022a. Rokopisna katoliška pesmarica Jožefa Borovnjaka. V: *Register rokopisov slovenskega slovstva, RRSS 150*. Uredil Matija Ogrin. Ljubljana: ZRC SAZU. https://rross.manuscripta.zrc-sazu.si/rross_ms_150 (pridobljeno 23. 6. 2023).

Dudás, Előd. 2022. *Kajkavska grafija u 18. stoljeću*. Budimpešta: PTE BTK Szlavisztikai Intézet.

Fujs, Metka. 2022. »Kako zvonijo zvonovi sobočki?«: Murska Sobota v sobivanju med katoličani, evangeličani in judi. *Edinost in dialog* 77/1: 109–134. <https://doi.org/10.34291/edinost/77/01/fujs>.

Gaber, Mihael, in Štefan Bokan. 1824/25. *Katoliška mrliška pesmarica iz Gerečavcev*. Gerečavci, Serdica.

Géfin, Gyula. 1935. *A Szombathelyi Egyházmegye története*. Sombotel.

Golec, Boris. 2016. *Valvasor, njegove korenine in potomstvo do danes*. Thesaurus Memoriae / Dissertationes 13. Ljubljana: ZRC SAZU.

- Green, Jonathon, in Nicholas J. Karolidis.** 2014. *Encyclopedia of Censorship*. New York: Facts on File.
- Hamilton, Carolyn, in Lesley Cowling, ur.** 2020. *Babel Unbound*. Johannesburg: Wits University Press.
- Hester, Ryan.** 2020. *Historical Research: Theory and Methods*. Waltham Abbey: ED-Tech Press.
- Hirnök Munda, Katalin.** 2000. Protestantizem v Porabju do konca 17. stoletja. V: *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec): Zbornik znanstvenega srečanja v Radencih in na Tišini (28. in 29. oktober 1999)*. Murska Sobota: Ustanova dr. Štifterjeva fundacija.
- Hunt, Jeffrey M., R. Alden Smith in Fabio Stok.** 2017. *Classics from Papyrus to the Internet: An Introduction to Transmission and Reception*. Austin: University of Texas Press.
- Jembrih, Alojz.** 1997. *Na izvorima hrvatske kajkavske književne riječi*. Čakovec: Zrinski d. d.
- Jesenšek, Marko.** 2010. *Prekmuriana: Fejezetek a szlovén nyelv történetéből*. Cathedra Philologiae Slavicæ. Budimpešta: Balassi kiadó.
- . 2013. *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- . 2019. Prekmurske protestantske pesmarice od Mihaela Severa do Janoša Kardoša. *Slavia Centralis* 12/1: 239–262.
- Just, Franci.** 2003. *Besede iz Porabja, besede za Porabje: Pregled slovtva pri porabskih Slovincih*. Murska Sobota: Franc-Franc.
- . 2013. Berke, Blaž (1754–1821). *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: ZRC SAZU. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1017950/> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- Kerčmar, Vili.** 1995. *Evangeličanska cerkev na Slovenskem*. Murska Sobota: Pomurski tisk.
- . 2000. Protestantizem v Prekmurju v letih 1590–1610. V: *Protestantizem – zatočišče izgnanih na Petanjcih (Nádasdyjev dvorec): Zbornik znanstvenega srečanja v Radencih in na Tišini (28. in 29. oktober 1999)*. Murska Sobota: Ustanova dr. Štifterjeva fundacija.
- Khumalo, Sihle.** 2013. *Almost Sleeping My Way to Timbuktu*. Cape Town: Penguin Random House South Africa.
- Klekl, Jožef.** 1905a. *Nase sztare cerkvene peszmi (1): Nevtepeno poprijéta Devica Marija zmozna goszpá vogrszka*. Avgust. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-M6A9DJ4W/67d603da-a28a-4e79-8124-5229a1476c64/PDF> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- . 1905b. *Nase sztare cerkvene peszmi (2): Nevtepeno poprijéta Devica Marija zmozna goszpá vogrszka*. September. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-0RESQ752/c5eb08d5-31e-5468e-941a-0757ea13b5dd/PDF> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- Kociper, Avguštin.** 1976. *Pomen pesmarice Krscsanszko Katholicsanszke Cerkvene pesmi iz leta 1893 za verost v Prekmurju*. Diplomsko delo. Teološka fakulteta v Ljubljani, Enota Maribor.
- Kozar, Marija.** 1996. *Etnološki slovar Slovencev na Madžarskem*. Monošter: Zveza Slovencev na Madžarskem.
- . 2004. *Felsőszönmök meghódolása a töröknek 1640-ben*. Előadások Vas megye történetéről IV. Sombotel: Archivum Comitatus Castriferrei.
- Kubinyi, András.** 1986. A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. V: *Mohács: Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulójára alkalmából*, 59–99. Budimpešta: Akadémiai Kiadó.
- Lipljin, Tomislav.** 2013. *Rječnik varaždinsko-gajkavskog govora*. Varaždin: Stanek Media, d. o. o.
- Lončarić, Mijo.** 1996. *Kajkavsko narječje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lőkös, István.** 1984. *Magyar és délszláv irodalmi tanulmányok*. Budimpešta: Szépirodalmi könyvkiadó.

- . 2014. *Litteratura kajkaviana: A kaj horvát irodalomtörténet magyar szemmel*. Budimpešta: Kairosz kiadó.
- Magyarország története 1526–1686**. 1976. Zv. 1. Budimpešta: Akadémia Kiadó.
- Maiuri, Amadeo**. 1974. *Herculaneum and the Villa of the Papyri*. Rim: Istituto Geografico de Agostini.
- Markišavska pesmarica** [s. a.]. Digitalna knjižnica Slovenije. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:IMG-JNI3VV16/?euapi=1&query=%27keywords%3dmarki%25a1avska%27&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25> (pridobljeno 23. 9. 2023).
- Mesić, Matija**. 1866. *Život Nikole Zrinjskoga sigetskoga junaka*. Zagreb.
- Metcalf, William**. 2016. *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*. Oxford: Oxford University Press.
- Mukič, Francek, in Marija Kozar**. 1982. *Slovensko Porabje*. Celje: Mohorjeva družba.
- . 2005. *Porabsko-knjižnoslovensko-madžarski slovar*. Sombotel: Zveza Slovencev na Madžarskem.
- Nevtepeno poprijéta Devica Marija zmozsna goszpá vogrszka: Pobozen meszecen listz**. 1906. II. Letni teccsáj. Rédi ga Klekl Jozsef. Sombotel: Cerkvena stam-parija. Digitalna knjižnica Slovenije. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-FWYU4R8G/f325602a-8f5f-4515-b0e2-aaa0b8ba-ec94/PDF> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- Novak, Franc, in Vilko Novak**. 2009. *Slovar bel-tinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Novak, Vilko**. 1958. *Jožef Košič prekmurski pisatelj*. Ljubljana: Slovenska Akademija Znanosti in Umetnosti.
- . 1972. Kajkavske prvine v prekmurski knjigi 18. stoletja. *Slavistična revija* 20/1: 95–103.
- . 1976. *Izbor prekmurskega slovstva*. Ljubljana.
- . 1989. *Prekmurske rokopisne pesmarice od 16. do sredine 18. stoletja*. Obdobja baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi 9. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- . 1997. *Marijanska pesmarica*. Ljubljana: Založba ZRC.
- . 2015. *Slovar stare knjižne prekmursčine*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Novak, Vilko, in Ivan Škafar**. 1971. Szijártó, Štefan (1765–1833). *Slovenska biografija*. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi636273/> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- Novine: Pobožen, družbeni, pismeni list za vogrske Slovence**. 24. 6. 1917. 4/25. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-B6JGA2YD/69b49f34-91f2-436f-922d-fd96a4c2c780/PDF> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- Pavel, Avgust**. 2013. *Prekmurska slovenska slovnica=Vend nyelvtan*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Pustaj, Jožef**. 1893. Krscsánszko katholi-csánszke cerkvene peszmi sz potrej-bnimi molitvami i vnógimi vogrszkimi peszmami. V: *Za skolnike, katholi-csánszko mladézen, imo za vszákoga pobozenoga krscsenika*. Budimpešta: Vö dáne od Drüstva szvétoqa Stevana.
- Quenzer, Jörg B., Jan-Ulrich Sobisch in Dmitry Bondarev**. 2014. *Manuscript Cultures. Mapping the Field*. Berlin: De Gruyter.
- Rajšp, Vincenc, in Aleksandra Serše**. 2001. *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*. Zv. 7. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa.
- Ranogajec, Martina**. 2014. *Sulejmanov vojni pohod kroz Hrvatsku s posebnim osvrtom na Sigetsku bitku*. Diplomsko delo. Univerza J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofska fakulteta.
- Rouse, Mary A., in Richard H. Rouse**. 1991. *Authentic Witnesses. Approaches to Medieval Texts and Manuscripts*. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Sasfi, Csaba**. 2013. *Gimnazisták és társadalom Magyarországon a 19. század első felében*. Budimpešta: Korall Társadalomtörténeti Egyesület.
- Schmidt-Haberkamp, Barbara**. 2011. *Europa und die Türkei im 18. Jahrhundert*. Göttingen: V&R Unipress.
- Shaw, Jeffrey M., in Timothy J. Demy**. 2017. *War and Religion: An Encyclopedia of Faith and Conflict*. Santa Barbara: ABC-Clio.

- Singh, Upinder.** 2008. *A History of Ancient and Early Medieval India: From the Stone Age to the 12th Century*. New Delhi: Pearson Education.
- Slovenski veliki leksikon.** 2005. Zv. 3 P–Ž. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga.
- Smej, Jožef.** 1997a. Problemi slovenskega jezika v porabski župniji Kethely leta 1783. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1: 38–42.
- . 1997b. Se je Mikloš Küzmič v svojem prevodu Evangeliomov res naslanjal na Štefana Küzmiča? *Slavistična revija* 45/3–4: 533–544.
- . 1997c. Skrb Mikloša Küzmiča za dijaške. *Zgodovinski časopis* 51/1: 5–15.
- . 2005. O prevodih psalmov v prekmurščino od Martjanske pesmarice II do Pusztaijeve pesmarice 1893. *Slavistična revija* 53/2: 211–227.
- Snoj, Marko.** 2016. *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Szinnyei, József.** 1908. *Magyar írók élete és munkái*. XII. Kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkereskedése.
- Šebjanič, Franc.** 1979a. *Die protestantische Bewegung der pannonischen Slovenen*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- . 1979b. *Slovenski obrednik Mihaela Bakoša*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- Škafar, Ivan.** 1971. Števanec, Anton (1861–1921). *Slovenska biografija*. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi667094/> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- . 1978. *Bibliografija prekmurskih tiskov od 1715 do 1919*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- . 1991. Županek, Mihael (1830–1905). *Slovenska biografija*. Dostopno <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi915070/> (pridobljeno 23. 6. 2023).
- Števanec, Anton.** 1907. *Szrcé Jézus: Molitvena i peszmena kniga za pobožne krscenike*. 3. izd. Monošter: Stampinga i vödána od Wellisch Béla.
- Trstenjak, Anton.** 2006. *Slovinci na Ogrskem*. Maribor: Pokrajinski Arhiv Maribor.
- Várkonyi, Ágnes R.** 2001. *Megújulások kora*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Vecsey, Lajos.** 1943. *A Szombathelyi Egyházmegye múltjából 1: A kőszegei róm. kat. Kelcz-Adelffy árvaház története 1741–1941*. Sombotel: Martineum könyvnyomda Rt.
- Veliki splošni leksikon.** 1997–1987. 8 zv. Ljubljana: DZS.
- Viri za zgodovino Prekmurja / Források a Muravidék történetéhez.** 2008. Zv. 1. Szombathely: Vas Magyei Levéltár.
- Wheeler, Tom.** 2019. *From Gutenberg to Google. The History of Our Future*. Washington DC: Brookings Institution Press.
- Zorko, Zinka.** 2009. *Narečjeslovne razprave o koroških, štajerskih in panonskih govorih*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.
- Zvonar, Ivan.** 1996. *Kajkavske rukopisne pjesmarice do hrvatskoga narodnog preporoda*. Kajkaviana Croatica. Zagreb: Družba Braća hrvatskoga zmaja.
- Žuravljev, Anatolij F.** 1994. *Leksiko-statističeskoe modelirovanie sistemy slavjanskogo jazykovogo rodstva*. Moskva: Indrik.

